

УДК 37.035:172.15

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ПАТРІОТИЗМУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Д. А. Черненко-Шнурко

У статті розглянуто періоди становлення національно-патріотичного виховання. Прیدілено увагу чотирьом основним етапам розвитку: народна педагогіка, період розвитку Київської Русі, період визволення від татаро-монголів та українське національне Відродження, а також період національно-політичного відродження України та становлення української нації. Виділено основні риси патріотичного виховання кожної епохи розвитку. Розкрито напрямки роботи з формування патріотизму.

Ключеві слова: патріотизм, патріотичне виховання, національна свідомість, Батьківщина, школа.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Останнім часом держава переживає складний період розвитку. Актуальною проблемою сьогодення є виховання патріотично свідомої людини, громадянина країни, здатного цінувати надбання народу та його традиції на основі історичного минулого. Основною проблемою сучасної молоді є незнання історії народу та країни в цілому. Саме тому зростає роль школи у вихованні сучасного підлітка, поширення його знань та розвиток вміння розуміти та правильно сприймати певні події.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Радянські педагоги Н Крупська, А. Луначарський, А. Макаренко, М. Покровський, В. Сухомлинський та ін. висловлювали ідею формування нової людини – хазяїна й творця соціалістичного життя. Вони казали, що найголовнішу роль у виконанні такої роботи відіграють заклади освіти.

Відомі вчені К. Єльницький та К. Ушинський вважали, що кожен повинен виконувати моральний обов'язок, а саме служити Батьківщині та народу.

Д. Яворницький займався вивченням козацтва у сфері патріотичного виховання, а Д. Ліхачов вивчав значимість

Середньовічної літератури та казав, що одним з найважливіших завдань є аналіз естетичних цінностей пам'ятників мистецтва. О. Любар, В. Мацюк, В. Пугач, М. Стельмахович, Д. Федоренко висвітлювали значення народної педагогіки у сфері патріотичного виховання, яке було ідеалом давньоруської епохи.

Сучасні вчені О. Губко, В. Кузь, Ю. Руденко приділяють увагу вивченню періоду козацтва, а особливо кодексу честі козаків, який включав в себе відстоювання свободи та незалежності України, готовність боротися за її честь, волю і славу.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Основним завданням сучасної школи та освіти в цілому є формування патріотичних рис характеру учнів та вихованців. Школа використовує велике різноманіття форм та методів виховної роботи на уроках та у позанавчальний час, з метою прищеплення любові та поваги до рідної держави, спираючись на сучасні знання. Сучасність вчителя є досить важливою рисою але не менш важливим є знання педагогом минулого країни. Отже головним має бути обізнаність у сфері подій, періодів становлення країни як держави, розвитку саме патріотизму у впродовж минулих століть. Знаючи тернистий та дуже складний шлях розвитку, формування та становлення Батьківщини, учень зможе цінувати країну, її надбання, шанувати традиції, поважати громадян цієї держави, любити місце, де він живе, розуміти та працювати на благо любові Батьківщини.

Метою статті є розкриття основних етапів розвитку патріотичного виховання та їх вплив на формування патріотичної свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Існує чотири етапи становлення патріотичного виховання: народна педагогіка, період розвитку Київської Русі, період визволення від татаро-монгол та українське національне відродження, а також період національно-політичного відродження України та становлення української нації.

Народна педагогіка бере початок свого розвитку ще до часів заснування Київської Русі. Відомий сучасний вчений М. Стельмахович казав, що «народна педагогіка – це написаний багатотомний усний підручник про навчання і виховання підрастаючих поколінь, який твориться народом, зберігається у його пам'яті й постійно ним використовується, систематично збагачується і вдосконалюється» [9,

с. 240]. Гуманізм, демократизм, ідеал незалежності та свободи, висока духовність та моральність є основними рисами народної педагогіки.

Народна педагогіка втілювалася у піснях, казках, висловлюваннях, міфах, легендах, билинах. Метою таких казок було прищеплення дитині любові до рідної мови, сім'ї, звичаїв та обрядів. Певні висловлювання та розповіді виховували сміливість, милосердя, працьовитість, чесність та гордість за власний народ.

Творцями й носіями народної педагогічної мудрості українців були селяни. Казки передавалися з покоління до покоління, кожне з них додавало щось своє у розповіді з метою прищеплення все більшої поваги до надбань та заслуг власного народу.

На даному етапі розвитку патріотизму просліджується та ж сама тенденція виховання, продовжують розповідатися народні казки про молодців, які захищають свій народ, свої інтереси та стоять на чолі сім'ї, які поважають своїх дідусів, шанують батьків, люблять та цінують власних дітей. Але ж все ріже ми можемо побачити сучасних молодих батьків, які пам'ятають розповіді бабусь про воїнів-героїв, про жінок які є берегинями домашнього побуту. Нажаль, виховання та розвиток молоді відходить на другий план наряду з побутовими проблемами.

Другим етапом розвитку є будова та становлення Київської Русі. В цей період патріотичне виховання розкривається в літописах, повістях, молитвах. Прийняття християнства у 988 році вплинуло на виховання дітей та молоді в Україні. Тепер на передній план висувається не лише виховання на власному досвіді, але й виховання на заповідях християнського вчення.

Любов до Бога, піклування про Батьківщину, безкорисливе служіння та боротьба за єдність народу – все це є основними рисами патріотичного виховання тієї епохи. Саме в цей період головним взірцем патріотизму виступають князі, які виступали як захисники власної землі; вони були готові пожертвувати власним життям заради Батьківщини. «Патріотизм, – пише відомий учений Д. Лихачов, – був не тільки обов'язком, а й переконанням руських князів» [4, с. 49].

Існує дуже багато прикладів прояву патріотизму у ці роки. Наприклад, твір «Слово о полку Ігоревім» є проявом любові до рідної землі. З неймовірною художньою силою та яскравістю розкрито лицарство та бойовий дух героя. Відправитися в цей похід князя спонукали почуття воїнської честі. Автор наділяє Ігоря всіма якостями справжнього воїна, здатного на будь-які звершення і жертви на благо

Руської землі. Об'єднання Русі, припинення князівських міжусобиць, які стають причиною розподілу рідної землі, – в цьому автор бачить причину всіх бід своєї Батьківщини. Він з особливою гіркотою пише про те, що трагічний час настав саме з тих пір, як брат з братом стали ділити землю, а вороги з усіх боків одну за одною здобували перемоги. Автор згадує перших руських князів та їх походи на ворогів Батьківщини. Потрібна була сильна централізована влада, яка б об'єднала Русь і зробила її сильною державою. Автор «Слова ...» бачить центром Русі Київ. Творець повісті об'єднав у своєму поетичному описі і руську природу, і руських людей, і руську історію. Не менш важливим прикладом патріотизму того часу є «Задонщина», в якому показано єдність народу, велич та славу воїнів, що виховувало у молодого покоління глибокі патріотичні почуття, такі як: любов до рідної землі та бажання йти на смерть за свободу Батьківщини. Пріоритетом було процвітання власного народу. Головною рисою Українського народу виступав патріотизм.

Володимир Мономах казав, що почуття обов'язку – це є рушійною силою у боротьбі з ворогами за свою Батьківщину: «Смерти вель, дети, не боясь, ни войны, ни зверя, дело исполняйте мужское» [7, с. 409]. Таким чином князь казав, що потрібно постійно працювати, поважати старших та навчатися добру, завдяки чому стає можливим навчити дітей доброчинності, честі та любові до свого народу. У ті часи дітей та підлітків виховували на традиціях та мудрості фольклору. На цьому етапі розвитку патріотичного виховання носіями мудрості стають майстри, ремісники та підмайстри.

Пов'язуючи цей період розвитку з теперішнім часом, можна сказати, що дуже мало уваги приділяється вивченню цих здобутків української писемності. Молоді нецікаво читати літературні твори тієї епохи, а на вивчення цих, безпосередньо важливих для виховання патріотизму, пам'яток відводиться дуже мало часу у школі, адже школа є важливим інститутом формування свідомості підлітків.

Наступним етапом становлення патріотичного виховання стає звільнення від татаро-монгол та українське національне Відродження. В цей період формуються дві держави: Галицько-Волинська держава та Козацька демократична республіка. На допомогу формуванню патріотизму приходять братства, які формуються у той час, основною метою яких стає виховання підрастаючого покоління, формування у них любові до рідної землі, поваги до героїчних подвигів українців, готовності до захисту Батьківщини. Навчання у братських школах

здійснювалося на рідній мові у кращих традиціях народу. Основними напрямками таких закладів було виховання любові до батьків, рідної мови, готовність захищати слабших, дбайливо ставитися до дівчини, відстоювати свободу та незалежність народу та країни, розвивати національні традиції та звичаї, розвивати себе фізично та духовно.

Історіограф М. Аркас зазначав, що такі інститути мають великий вплив на устрій людського життя, але й разом з цим приносять і шкоду, де дітям, дивлячись у вічі, сміються над рідною мовою, показуючи своїми діями, що вона нічого не варта [1, с.170]. Він казав, що у цей час було створене братство, до якого входили заможні люди (гетьман Сагайдачний, П. Могила, родини князів Вишневецьких, Острозьких, Ружинських та ін.). Їх метою було друкування книг рідною мовою, відкриття шкіл та колегій, що сприяло формуванню національної свідомості. Справжніми патріотами того часу стали Іван Борецький, Петро Могила, Мелетій Смотрицький, чия діяльність була спрямована на формування почуття любові до рідної землі та власного народу, що виховувало патріотизм.

Запорізьке козацтво стало рушійною силою для формування почуття патріотизму, надавалися військові навички з метою захисту країни від нападників. Головними рисами характеру запорізьких козаків були щедрість, безкорисливість, любов до власної свободи, тому вони воліли померти ніж опинитися у рабстві. Козака виховували за певними канонами, їм була притаманна духовність, надія та любов до рідної землі, віра у власний народ, ненависть до ворогів українського народу. Існував навіть кодекс честі козаків. Сучасні вчені О. Губко, В. Кузь, Ю. Руденко приділяють увагу вивченню кодексу та зазначають, що він включав в себе любов до батьків, дбайливе ставлення до жінки, відданість батьківщині та народу, відстоювання свободи та незалежності України, готовність боротися за її честь, волю і славу [3]. Видатними захисниками вітчизни були козацькі гетьмани І. Богун, І. Виговський, О. Шашкевич, П. Дорошенко, С. Кішка, І. Мазепа, С. Наливайко, П. Сагайдачний, Б. Хмельницький та ін.

Центрами освіти і науки України та в цілому Європи була Острозька та Києво-Могилянська академії. Випускники цих академії були відчайдушними патріотами. Саме у той час з'являються праці з громадського виховання. Видатний мислитель Г. Сковорода висвітлював ідеї патріотичної думки в єдності з працьовитістю, чесністю, щирістю, вірністю, справедливістю та добротою. Він вважав, що складовими компонентами патріотизму є любов до Батьківщини,

народу та гуманістичні ідеали людини. Однією з найважливіших вимог до виховання, на думку філософа, була його народність. За його думкою кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе, а також українець повинен залишатися українцем [5, с.12].

Основними рисами патріотичного виховання епохи стають віра в Бога, боротьба за волю, честь і славу України, любов до Батьківщини та збереження її незалежності, безкорисливе служіння вітчизні, виховування дітей у національному дусі з урахуванням кращих традицій народу.

Наступний етап – це період національно-політичного відродження України та становлення української нації. Це період занепаду Січі, скасування гетьманства, поділу України на три частини, які тепер входили до складу трьох різних держав, що призвело до зруйнування системи виховання, закриття навчальних закладів, заборони спілкуватися та навчатися рідною мовою. Завдяки цьому починається національне відродження України. Головним завданням школи тепер вважалося виховання патріотичних почуттів, національної самосвідомості, поваги до батьків [2, с. 86]. К. Ушинський вважав, що основним завданням народної школи є виховання патріотичних почуттів засобами рідної мови, народних казок та пісень, історією рідного краю. Педагог підкреслював, що найважливішими рисами майбутнього громадянина повинні бути любов до своєї Батьківщини, почуття відповідальності й обов'язку перед народом, почуття національної та власної гідності, жага корисної діяльності [12, с. 990]. В. Антонович, Б. Грінченко, М. Драгоманов, Леся Українка, І. Франко, М. Шашкевич та ін. підтримували ідеї патріотизму того часу. І. Франко підтримував діяльність національної школи та вважав необхідним вивчення української мови, літератури та фольклору. Б. Грінченко зауважував, що рідна мова у сукупності з народною педагогікою сприяють формуванню майбутнього громадянина, патріота власної землі. Він, підтримуючи К. Ушинського та його точку зору, вважав, що в основі навчання читання та письма повинні бути приказки, загадки, байки, пісні та вірші [6, с.237].

У 10-20 роках формується мережа «Просвіт», яка сприяла розвитку української культури та національної самосвідомості. Ця організація виконувала певний ряд завдань. Вони проводили роботу серед народу, ознайомлюючи його з історією країни, створювали бібліотеки, школи та проводили вечори. С. Русова, І. Огієнко також вважали, що потрібно виховувати патріотично спрямовану людину

засобами використання рідної мови ще з дитинства, використовуючи при цьому коліскові пісні, загадки, екскурсії, ігри та ін.

У період національно-політичного відродження пріоритетними рисами патріотичного виховання стає любов до Батьківщини, до народу та рідного краю, природи, мови та культури, історії та традицій.

З роками, в умовах першої в світі соціалістичної держави, патріотичні ідеї набули нового змісту, визначивши сутність радянського соціалістичного патріотизму. Радянські педагоги Н. Крупська, А. Луначарський, А. Макаренко, М. Покровський, В. Сухомлинський та ін. висловлювали ідею формування нової людини – хазяїна і творця соціалістичного життя. Найголовнішу роль у виконанні такої роботи відігравали заклади освіти. Патріотичне виховання у школах здійснювалося за кількома напрямками:

1. Краєзнавча робота, мета якої – вивчення рідного краю, звичаїв народу та його культурної спадщини;

2. Створення гуртків патріотичної спрямованості;

3. Організація роботи дітей у позанавчальний час (А. Макаренко казав, що дітей потрібно навчити працювати творчо, адже лише тоді людина зможе бути корисною Батьківщині. Він наголошував, що комуністичне виховання не може бути нетрудовим).

В. Сухомлинський розумів поняття «патріотизм» як:

- 1) любов до рідної землі;
- 2) любов та повага до батьків [10, с.146];
- 3) любов до рідної мови [11, с.216];
- 4) дбайливе ставлення до історії свого народу;
- 5) працелюбність.

Починаючи з років незалежності України було створено кілька концепцій:

1. Концепція національної системи виховання;
2. Концепція національно-патріотичного виховання;
3. Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян;
4. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні.

Основними напрямками роботи з патріотичного виховання сьогодення є:

а) виховання поваги до національних символів України (Герба, Прапора, Гімну) та до прав людини;

б) прийняття участі у громадсько-політичному житті країни;

в) формування шанобливого ставлення до представників інших культур та віросповідань;

г) роз'яснення того, що всі люди рівні перед законом;

д) формування готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

1) **Висновки і перспективи подальших досліджень.** Саме тому у сучасному суспільстві виникає потреба у новій координованій програмі розвитку національно-патріотичного виховання молоді, метою якої буде формування особистості, яка б ставилася дбайливо до близьких, шанобливо до жінок, з повагою до власного народу, цінувала би свою культуру, була здатна захищати свою країну та її цілісність, тобто мати такі риси, які прищеплювалися народу, починаючи з років заснування народної педагогіки. Для цього необхідно застосовувати такі напрями роботи з патріотичного виховання, які запропонували наші попередники, але і не забувати про інновації у сфері виховання.

Література

1. Аркас М.М. Історія України-Русі / М.М.Аркас // 2-ге факс. вид. – К.: Вища школа, 1991. – 456 с.
2. Духнович А.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских / А.В.Духнович // Львов, 1857. – Ч.1. – 92 с.
3. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Губко О.Т. Українська козацька педагогіка і духовність / В.Г.Кузь, Ю.Д.Руденко, О.Т.Губко // Умань, 1995. – 103 с.
4. Мала енциклопедія державознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
5. Маляр П. Григорій Сковорода – батько духовного визначення українського народу / П.Маляр // Рідна школа. – 1986, травень. – Ч. 2. – С.10–13.
6. О.В.Сухомлинська та ін.. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933: Навчальний посібник / За ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
7. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы XI – нач. XII в.: Сб. текстов / Под ред. Л.А. Дмитриевича, Д.С. Лихачева. – М.: Худ. лит., 1978. – 464 с.
8. Русова С. Мої спомини / С.Русова // К.: Україна – Віта, 1996. – 207 с.
9. Стельмахович М.Г. Українська етнопедагогіка / М.Г. Стельмахович // Українознавство: Посібник / Уклад.: В.Я.Мацюк, В.Г.Пугач. – К.: Зодіак – ЕКО, 1994. – 399 с.
10. Сухомлинский В.А. Проблемы воспитания всесторонне развитой личности // Избр. произведения: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1979. – Т.1. – С. 59–218.
11. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – С. 9–300.

12. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні / К.Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори в 2 т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – С. 43–123.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕНИЯ ПАТРИОТИЗМА УКРАИНСКОГО НАРОДА

Д. А. Черненко-Шнурко

В статье рассмотрены периоды становления национально-патриотического воспитания. Акцентировано внимание на четырёх основных этапах развития: народная педагогика, период развития Киевской Руси, период освобождения от татаро-монголов и украинское национальное Возрождение, а также период национально-политического возрождения Украины и становления украинской нации. Выделены основные черты патриотического воспитания каждой эпохи развития. Раскрыты направления работы по формированию патриотизма.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, национальное сознание, Родина, школа.

THE HISTORICAL ASPECT OF PATRIOTISM FORMATION OF THE UKRAINIAN PEOPLE

D. A. Chernenko-Shnurko

In the article the periods of formation of national-Patriotic education are examined. The attention is focused on four main stages of development: the folk pedagogy, the period of development of Kyiv Rus, the period of liberation from the Tatar-Mongol and the Ukrainian national Revival, as well as the period of national political revival of Ukraine and formation of the Ukrainian nation. The main features of patriotic education of each era of development and direction of the formation of patriotism are characterized. The directions of work on the formation of patriotism are revealed.

Key words: Patriotism, patriotic upbringing, national consciousness, the Motherland, school.

Черненко-Шнурко Дар'я Анатоліївна – здобувач кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м.Слов'янськ, Україна). E-mail: zkraynyaya@mail.ru

Chernenko-Shnurko Daria Anatoliivna – Applicant of the Department of Pedagogy of Higher School of State Higher Educational Institution «Donbass State Pedagogical University» (Sloviansk, Ukraine). E-mail: zkraynyaya@mail.ru